

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Національна академія внутрішніх справ України

СЕРБИН Руслан Андрійович

УДК 340.11 + 340.122

**ПРАВОВА КУЛЬТУРА — ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР
РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

спеціальність: 12.00.12 — філософія права

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ України Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України
Костицький Михайло Васильович,
Конституційний Суд України, суддя

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Сливка Степан Степанович,
Львівський інститут внутрішніх справ України,
начальник кафедри теорії держави та права

доктор юридичних наук, професор
Калюжний Ростислав Андрійович,
Національна академія внутрішніх справ України,
начальник кафедри теорії держави та права

Провідна установа Інститут держави та права ім. В.М. Корецького НАН України (м. Київ)

Захист відбудеться “19” січня 2004 р. о “14” годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К26.007.01 Національної академії внутрішніх справ України за адресою: 03035, м. Київ, Солом’янська пл., 1.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Національної академії внутрішніх справ України за адресою: 03035, м. Київ, Солом’янська пл., 1.

Автореферат розісланий “15” грудня 2003 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У сучасному українському суспільстві, яке поступово виходить із кризового стану на шлях стабілізації, особливо значна роль надається правовій культурі у сфері розбудови правової держави. Кожний громадянин України має розуміти спадкоємність нової стратегії нашої держави, усвідомити специфіку нового стану розвитку суспільства, свідомо брати участь у проведенні політичної та правової реформ, які потребують високого рівня правової культури наших громадян. Йдеться про таку правову культуру, яка б відповідала викликам глобалізаційних процесів, європейському вибору нашої країни, власним історичним традиціям, духовності нашого народу, слугувала б гарантом розбудови правової, соціальної держави.

Незважаючи на позитивні тенденції зростання політичної активності населення, інтересу до демократичних перетворень, гуманістичних цінностей, до права та його ролі у процесі реформування суспільства, поки що рівень правової культури нашого народу залишається незадовільним, не відповідає вимогам сучасних демократичних перетворень. Так, протягом останніх років спостерігається певна тенденція зростання ролі адміністративного впливу на процеси реформування нашого суспільства, відроджуються окремі елементи силових, командних методів розв'язання складних проблем державного будівництва, що показує невисокий рівень правової культури не лише населення нашої країни, а й посадових осіб, парламентарів та урядовців. Загалом, такий стан у державі провокує суспільство до нестабільності, гальмує проведення демократичних реформ, загрожує національній безпеці нашої держави, її суверенітету та незалежності. Правова культура має сприяти розв'язанню цих проблем, стати умовою демократизації усіх сфер суспільного життя, наближенню до європейських стандартів демократії, стати гарантом забезпечення стабільності розвитку нашої держави як демократичної, правової, соціальної.

Під час підготовки дисертації було використано праці вітчизняних та зарубіжних вчених із питань правової культури та розвитку правової держави.

Необхідно віддати належне радянським вченим, які розробляли проблему правової та юридичної культури і зробили значний внесок у дослідження їх змісту та структури з погляду марксистсько-ленінської ідеології, класового та партійного підходу: Е.В. Аграновському, А.П. Семітку, В.А. Бурмистрову, А.Ф. Крижанівському, В.Н. Рукавишникову, В.П. Сальникову, Л.К. Суворову. Але радянська концепція юридичної культури потребує докорінного теоретичного та методологічного переосмислення на засадах гуманізму, визначальної ролі загальнолюдських цінностей; у контексті демократизації суспільства, зростання ролі міжнародного права.

Теоретичним джерелом дисертаційного дослідження правової культури та правової держави є праці вчених: В.С. Нерсисянца, С.С. Алексєєва,

Е.А. Лукашової, В.В. Копейчикова, В.М. Кудрявцева, О.П. Білого, В.М. Селіванова та ін.

Проблеми становлення та розвитку правової культури у контексті демократизації всіх сфер суспільного життя досліджено у працях українських вчених: В.В. Головченка, О.Є. Манохи, В.С. Медведєва, О.Г. Мурашина М.І. Козюбри, В.М. Селіванова, С.С. Сливки, О.М. Костенка, Є.В. Назаренко, Б.П. Кузьменка.

З питання розвитку правової, соціальної держави і, зокрема, української, використано праці сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених, представників філософії права, теорії держави та права, філософії: С.С. Алексєєва, В.С. Бабкіна, М.І. Козюбри, В.В. Копейчикова, М.В. Костицького, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, В.М. Селіванова, О.В. Скрипнюка, Ю.С. Шемшученка.

Подолання правового нігілізму, антиподу правової культури та головної перешкоди на шляху розбудови правової, соціальної держави, ґрунтовно досліджено у працях Н.І. Матузова, В.А. Туманова, О.В. Волошенюка, В.П. Гоймана і використано у дисертаційному дослідженні.

Віддаючи належне науковим дослідженням сучасних українських та зарубіжних вчених з питань правової культури та правової держави, слід зазначити, що у більшості з них правова культура і правова держава розглядалися як окремі феномени, а проблема їх взаємозв'язку та взаємовпливу, залежності процесу розбудови правової держави від розвитку правової культури в перехідний період розвитку українського суспільства, в умовах *подолання кризи та започаткування стабілізаційного стану в суспільстві*, залишається малодослідженою. Запропоноване дисертаційне дослідження має до певної міри компенсувати цей недолік.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження є складовою частиною загальнодержавних програм: „Концепція сталого розвитку України”, „Комплексна програма вдосконалення роботи з кадрами та підвищення авторитету міліції на 1999—2005 рр.”; є складовою частиною тематики пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних закладів та науково-дослідницьких установ МВС України на період 2002—2005 роки від 30 червня 2002 р. за № 635 та узгоджені з перспективним планом науково-дослідницької роботи Національної академії внутрішніх справ України. Крім того, цей напрям досліджень висвітлено і в Указі Президента України Л.Д. Кучми „Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян” від 18 лютого 2002 р. № 143/2002.

Велике практичне значення правової культури в суспільстві перехідного періоду, зростання її ролі у демократизації суспільства та розбудові демокра-

тичної, правової, соціальної держави зумовили мету і завдання даного дисертаційного дослідження.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в обґрунтуванні гуманістичного потенціалу правової культури, її демократичної спрямованості у розбудові правової, соціальної держави.

Відповідно до мети в дисертації ставляться і розв'язуються основні **завдання**:

виходячи із вимог природного права, загальнолюдських цінностей, дати визначення поняття правової культури відповідно до сучасного європейського вибору нашої держави та у контексті становлення української держави як демократичної, правової, соціальної;

охарактеризувати особливості сучасного стану розвитку правової культури українського суспільства, рівень правової підготовленості громадян України до сприйняття нових демократичних цінностей та переосмислення минулих, набутих у радянські часи;

обґрунтувати стратегічне значення правової культури як чинника національної безпеки та збереження суверенітету Української держави;

розглянути стан розвитку юридичної науки та правового виховання населення, процес реформування юридичної освіти, спрямованої на підвищення правової культури громадян;

показати зростаючу роль правової культури у практичній реалізації провідних рис правової держави — забезпеченні прав і свобод людини та свідомого ставлення до права як пріоритетної цінності;

розглянути процес вдосконалення демократичного виборчого процесу як школи підвищення правової культури громадян України, умови досягнення злагоди та порозуміння між владними структурами;

проаналізувати стан розвитку правової культури в системі правоохоронних органів, підвищення її ролі у формуванні позитивного іміджу співробітників органів внутрішніх справ, створенні нової ідеології взаємовідносин міліції і населення, що спрямована на подолання репресивної психології, та започаткування психології лояльного ставлення до населення.

Об'єктом дослідження є правова культура як категорія філософії права, її гуманістична сутність та творчий потенціал.

Предметом дослідження є правова культура як чинник розбудови правової, соціальної держави в умовах трансформації суспільства, виходу країни на шлях стабільного і сталого розвитку, переходу від тоталітарної держави до демократичної, правової, соціальної.

Методи дослідження. Головним методологічним інструментарієм дисертації є фундаментальні дослідницькі засади наукового аналізу, і зокрема дотримання принципу об'єктивності, який передбачає у процесі дослідження

використовувати різні статистичні та інформаційні дані, матеріали міжнародних та вітчизняних наукових конференцій, результати соціологічних досліджень.

Методологічна база дослідження ґрунтується на принципі плюралізму, що спрямований на подолання обмеженості діалектико-матеріалістичного монізму, позбавляє дослідження заідеологізованості, тенденційності, враховує діалектичне поєднання національних і загальнолюдських цінностей.

Важлива роль у дослідженні надається компаративістському методу, що уможливорює порівнювати особливості юридичної культури радянської держави та правової культури громадян сучасної демократичної Української держави; правової культури громадян нашої країни та інших країн; статистичні дані минулих часів і сучасності.

Для аналізу дисертаційного дослідження застосовувалися методи структурного функціоналізму, які полягають, зокрема, в трактуванні правової культури як цілісної системи з її структурними компонентами, її функціонуванні в процесі розбудови правової, соціальної держави.

У процесі наукового дослідження дисертант звертався до окремих наукових методів — формально-логічного, конкретно-історичного, що сприяли науковому дослідженню поставленої проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що запропоновано визначення правової культури, під яким розуміють зумовлену природнім правом загальнолюдську цінність, яка являє собою захищений правом якісний стан правового життя людини й людства, що полягає у високому рівні розвитку правової діяльності, відповідає сучасному стану розвитку суспільства, і забезпечує у суспільному житті верховенство права, правових принципів справедливості, свободи й гуманізму, визначальне місце людини як вищої соціальної цінності, а також гарантованість державою, міжнародними інституціями прав і свобод людини;

висвітлено нове тлумачення поняття — „юридична культура”, „правова культура”, „культура виборчої демократії”;

у контексті гуманістичної правової культури, визначальної ролі міжнародного права та у поглибленні світових глобальних процесів досліджено основні ознаки української правової, соціальної держави;

конкретизовано суттєву рису змісту правової культури і важливу рису правової держави — верховенство права та правового закону, що змістовно впливає на демократизацію суспільного життя, гуманізацію державної влади та розбудову української правової держави;

виявлено залежність правової поведінки громадян від рівня їх правової культури в перехідний період розвитку українського суспільства, взаємозв'язок правової культури з правомірною поведінкою, правотворчим процесом та правоохоронною діяльністю;

розкрито зв'язок між підвищенням рівня правової культури населення, законодавців, урядових і посадових осіб та вдосконаленням механізму виборчої демократії, що сприяє подоланню конфронтації між гілками влади;

з'ясовано, що сила сучасної української держави як правової, соціальної залежить не стільки від чисельності армії чи кількості озброєння, скільки від високого рівня правової культури населення. Це означає, що в сучасних умовах правова культура набуває якісно нового стратегічного значення для розбудови правової, соціальної держави, а також Українська держава може існувати лише як сильна демократична, правова, або ж взагалі втрачає можливість існувати як держава незалежна та суверенна.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки, отримані в процесі дослідження можуть використовуватися для подальшого опрацювання проблеми розвитку правової культури, розбудови правової держави, поглиблення змісту правової та політичної реформ в перехідний період. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у вузівських курсах з філософії права.

Апробація результатів дисертації проводилась на науково-теоретичних семінарах і у навчальному процесі Національної академії внутрішніх справ України.

Окремі положення та висновки дисертаційного дослідження обговорені на науково-практичній конференції „Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах” (м. Київ, 20 квітня 2002 р.).

Концепція дисертації, її новизна та практична цінність обговорювалися на кафедральних і міжкафедральних методологічних семінарах за участю кафедр філософії права та юридичної логіки, теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ України.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладено у чотирьох публікаціях, три з яких — у наукових фахових виданнях ВАК України.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Зміст роботи викладено на 162 сторінках друкованого тексту, який доповнюють 289 назв використаної літератури на 23 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 185 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір та актуальність теми дослідження, охарактеризовано рівень її наукової розробленості, визначено предмет, об'єкт, мету та завдання дослідження, теоретико-методологічні засади, сформульовано наукову новизну, розкрито наукове і практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі **„Концепція правової культури в контексті сучасної філософії права”** досліджується поняття правової культури та її структура, розвиток правових феноменів в цілому, що ґрунтуються на принципах природного права та загальнолюдських цінностях; розкриваються основні засоби та механізми впливу правової культури на розв'язання завдання — розбудову Української правової, соціальної держави.

Відповідно у першому підрозділі автор розглядає правову культуру як особливу складову духовної культури людства, яка фіксує досягнення суспільства у сфері юридичної теорії та практики; розкриває роль правових ідеалів та цінностей в житті суспільства, реальних здобутків держави у галузі захищеності прав і свобод людини. Критично аналізуються різні погляди на правову культуру радянських, зарубіжних та вітчизняних вчених і дається власне визначення категорії правової культури, що відповідає контексту цього дисертаційного дослідження.

Правова культура — це *категорія філософії права, яка характеризує обумовлене природним правом, всім соціальним, духовним, політичним, економічним ладом правове життя людини й людства, що полягає у досягнутому рівні розвитку правової діяльності, правосвідомості та загалом, у рівні правового розвитку суб'єктів (людини, різних груп, всього населення, людства взагалі), і забезпечує верховенство права у суспільному житті, дієвість гуманітарних принципів справедливості, свободи й гуманізму, людини як вищої соціальної цінності, захист її честі й гідності, а також гарантованість державою, міжнародними інституціями захисту прав і свобод, загальнолюдських цінностей*. Таке розуміння правової культури в цілому відповідає перехідному етапу розвитку українського суспільства, проблемам, що виникають і кореспондується із розв'язанням стратегічного завдання — розбудовою правової, соціальної держави.

Особлива увага приділяється аналізу понять „правова культура” та „юридична культура”, які розглядаються як взаємопов'язані, але не тотожні. Проводиться думка, що зміст категорії „юридична культура” зводиться до знань чинних законів, законодавчих актів, вміння тлумачити та застосовувати в житті ті чи інші юридичні документи.

Поняття „правова культура” відображає внутрішній духовний стан людини та суспільства, характеризує міру пристосованості їх до вимог природного

права, визначає правове життя взагалі, а також правопорядок у суспільстві, й, у свою чергу, суттєво впливає на характер його розвитку.

Автор вважає і доводить, що найбільшою загрозою для демократизації сучасного українського суспільства є правовий нігілізм, який виступає головною перешкодою на шляху розбудови правової, соціальної держави.

У *другому підрозділі* аналізується структура правової культури, такі її рівні, як теоретичний та буденний; види правової культури — правова культура суспільства, особи і професійної групи.

Особливе значення для подальшого дослідження поставленої теми має професійна правова культура, що складається у осіб, які внаслідок свого соціального становища та специфічної професійної діяльності безпосередньо стикаються із використанням та застосуванням права, більш високим рівнем знання та розуміння правових явищ у відповідній галузі професійної діяльності. Йдеться про юристів, правоохоронців, державних службовців та керівників різних рангів, професійна діяльність яких так чи інакше пов'язана з юридичною практикою.

Окремо досліджуються основні функції правової культури — пізнавальна, оціночна, регулятивна, виховна, що розкривають зміст правової культури, і ту роль, яку вона відіграє у розбудові правової, соціальної держави.

У *третьому підрозділі* аналізуються основні механізми впливу правової культури на демократизацію суспільства та розбудову правової, соціальної держави через систему юридичної освіти, правове виховання, діяльність громадян, посадових осіб, урядовців, систему правоохоронних органів тощо.

Доводиться, що узгодженість правового виховання з сучасними державотворчими процесами в Україні в сучасних умовах передбачає проведення широкого кола соціальних заходів з формування належної правової поведінки, правової культури широких мас населення, соціальних груп та осіб.

На думку автора, в сучасному українському суспільстві вплив правової культури на державорозбудовчі процеси має відбуватися демократично, в межах закону, і усувати методи адміністрування. Саме тому сучасна епоха вимагає більш досконалих засобів та механізмів підвищення правової культури населення, більш високих вимог до стандартів правовиховного процесу, що має забезпечити ефективне розв'язання значно складніших завдань державобудівництва, озброїти громадян правовими здобутками.

Розглянувши питання правової освіти та правового виховання, дисертант вважає, що сьогодні зміст їх діяльності слід оцінювати, виходячи із того, наскільки вони звільнилися від спадщини тоталітарного минулого і водночас наблизилися до європейських та світових стандартів демократії, наскільки вони сприяють формуванню правової культури громадян України.

У *другому розділі дисертації* „Теоретичні та методологічні засади роз-

будови правової держави в умовах глобалізації” аналізуються основні труднощі на шляху розбудови правової, соціальної держави: з одного боку, сучасна держава розбудовується в умовах глобалізованого світу, подолання залишків тоталітарної, адміністративно-командної системи, а з іншого — відбувається перехід до демократичних форм суспільного життя, що гальмуються не розв’язаними серйозними проблемами у політичній, економічній, соціальній сферах. На їх розв’язання засобами правової культури спрямовано подальше дисертаційне дослідження.

У *першому і другому підрозділах* аналізується сучасна Українська держава, її провідні ознаки, і на підставі цього робиться загальний висновок про те, що хоч у ст. 1 Конституції України наша держава проголошена як правова, соціальна, фактично ми ще не маємо такої держави, але її розбудова розглядається як стратегічна мета, бажаний ідеал. Становлення соціально-правової державності в Україні — це процес тривалий, що має власну, відмінну від західних держав, логіку розбудови та розвитку.

У дисертації науково обґрунтовано провідні ознаки правової держави загалом і Української держави зокрема, які в перехідний період розвитку нашого суспільства є першочерговими: верховенство права, визначальна роль прав людини, що характеризує гуманістичну спрямованість держави як правової, соціальної; принцип взаємної правової та соціальної відповідальності держави і людини; поділ влад, який безпосередньо пов’язаний із принципом верховенства права і забезпечує його фактичну реалізацію.

Значна увага приділяється дослідженню процесу глобалізації правової культури та її впливу на суверенітет держави. Критично аналізуються концепції тих вчених, які вважають, що суверенна національна держава як центральний суб’єкт міжнародних відносин в епоху глобалізму, уже не відповідає новим суспільним реаліям. Дійсно, поняття суверенітет держави в умовах глобалізму набуває нового змісту, але його потрібно розуміти і трактувати не як відмову, чи втрату на користь наддержавних структур, а як пошук розумного компромісу між державою та міжнародними інституціями, на загальноправовій основі, як перехід від минулої *силової* концепції державного суверенітету до сучасної *правової*.

У *третьому підрозділі* детально аналізуються сучасні проблеми розвитку українського суспільства, що викликані реаліями перехідного періоду і негативно впливають на розвиток правової культури населення: різке майнове розшарування в суспільстві, низький рівень життя народу, втрата упевненості окремої частини населення у своєму майбутньому; стан справ із реальним забезпеченням у нашій державі прав людини поки що не можна вважати задовільним; прояви правового нігілізму, який заважає демократичним перетворенням у нашій державі, проведенню політичної та правової реформ,

гальмує процес розбудови правової держави; неузгодженість та протистояння між гілками влади; збільшення ролі адміністративного впливу на всі сторони суспільного життя, недоліки у сфері реалізації законів, порушення чинного законодавства правоохоронними органами.

Проаналізовані відхилення і деформації пов'язані, *по-перше*, із збереженням певних залишків від радянського минулого; *по-друге*, із некритичним запозиченням елементів західноєвропейської політико-правової культури; *по-третє*, із тими негативними надбаннями, що виникли в часи розбудови незалежної держави. Водночас підкреслюється, що українське суспільство успадкувало від минулого та створило за часи розбудови незалежної демократичної держави багато позитивного, що можна і потрібно зберігати та розвивати відповідно до сучасних потреб та можливостей.

У *третьому розділі „Основні напрями впливу правової культури на розбудову Української правової держави”* зроблено спробу показати безпосередній вплив правової культури на практичне розв'язання проблеми розбудови Української держави у сфері вдосконалення інституту народовладдя, поглиблення політичної та правової реформ і, зокрема, системи правоохоронних органів.

У *першому підрозділі* досліджується основоположний принцип правової держави — верховенство права, що визначає її демократичний зміст та гуманістичну сутність. Він полягає у тому, що всі державні органи та посадові особи мають здійснювати свої повноваження, виходячи не із політичної доцільності, а лише із пріоритету права. Доводиться, що у нашому суспільстві це ще не стало реальністю, і причина цього не тільки у низькому рівні правової культури населення, а й в успадкованій з радянських часів безкарності, посадової „недоторканості”. Усунення подібного становища можливе лише за умови відновлення авторитету закону в суспільній свідомості та загальному підвищенні правової культури.

У *другому підрозділі* розглядається провідний принцип організації і функціонування правової держави — захист прав і свобод людини, що посідає провідне місце у системі гуманітарних цінностей, гуманізує зміст правової культури, виступає ядром правової держави, демократичного суспільства.

У даному дисертаційному дослідженні теоретичні положення про права і свободи людини і громадянина, розглядаються не тільки як проблеми індивідуальної правосуб'єктності людини, але й як методологічний принцип, вихідного правового начала, як правової держави так і правової культури. Вони мають не тільки регулююче значення, а й виступають як загальнообов'язковий стандарт і конституційна вимога для визначення правової якості офіційних нормативних актів та діяльності державної влади.

У дисертації зазначається, що рівень правової культури у сфері захисту

прав людини, значною мірою залежить від обізнаності громадян про існування своїх законних прав і свобод, закріплених у міжнародно-правових актах (деклараціях, конвенціях, договорах, угодах), і які ратифікувала наша держава. У сучасних умовах індивід часто перебуває у ситуації зростаючого інформаційного дефіциту, оскільки значна частина потрібної інформації з прав людини не завжди оприлюднюється, що негативно впливає на виховання правової культури населення.

Дисертант доводить, що розв'язання проблеми захисту прав людини безпосередньо залежить від розвитку правової культури громадян, яка покликана подолати залишки патерналістичного світогляду і створити умови для формування демократичних цінностей. Саме піднесення рівня правової культури громадянами нашої держави, розуміння кожним своїх прав та обов'язків, уміння цивілізовано захищати власну гідність, є умовою розбудови правової, соціальної держави.

У *третьому підрозділі* розглядається взаємозв'язок правової культури із функціонуванням системи народовладдя, що проявляється у процесі:

забезпечення широкої участі населення у реформуванні організації й діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування; реформуванні процедури виборів до представницьких органів влади;

забезпечення гласності законодавчого процесу, створення належної системи інформаційного забезпечення правотворчої діяльності державних органів; застосування широких загальнонародних обговорень законопроектів, особливо тих, які безпосередньо впливають на стратегію розбудови Української держави;

поширення застосування форм безпосередньої демократії, які стосуються майбутнього державного устрою та розв'язання окремих питань місцевого значення.

Зростаюча роль правової культури населення значною мірою проявляється у процесі проведення політичної реформи, яку слід розглядати як подолання, протистояння гілок влади, пошук гармонійних відносин між ними у межах єдиної влади, та забезпечення перспективи переходу від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки.

Особлива увага у дисертації приділяється дослідженню такої складової політичної та правової культури, як „культура виборчої демократії”. Вона спрямована на становлення нової системи соціально-політичних орієнтацій та виборчої практики, на подолання у широких верств населення байдужості до суспільних справ, негативного ставлення населення до політики, а з іншого боку — на подолання рецидивів правового нігілізму та політичного популізму, що дезорієнтують та дезорганізують громадян, виключають їх із демократичного політичного процесу.

Окремо у дисертації досліджується проблема особливої ролі правової та політичної культури народних депутатів. Доводиться думка про те, що рівень їх правової та політичної культури перевіряється насамперед створенням якісного законодавства, а якісний стан парламенту залежить від рівня правової культури виборців, їх уміння оцінити політичні, ділові, професійні якості обраних представників до законодавчого органу держави.

Значна роль у розв'язанні проблеми розбудови демократичної, правової держави надається партіям, рівню правової культури партійних діячів і членів партії. Але сьогодні у нашій країні переважна більшість політиків, які формально виголошують свою відданість принципам демократії, фактично не володіють відповідними цим принципам основами політичної і правової культури дискусій та компромісів, не готові, не вміють і, здається не бажають виражати і захищати інтереси народу. У зв'язку з цим, у дисертації піддається гострій критиці правовий та політичний популізм, що розрахований на відвертий обман народу.

У *четвертому підрозділі* досліджується правова культура співробітників міліції та її роль у створенні демократичних засад правової, соціальної держави. Автор вважає, що практична реалізація правової культури відбувається у процесі розв'язання таких завдань: боротьба із корупцією, організованою злочинністю, хабарництвом; захист прав і свобод людини і громадянина, втілення в життя працівниками міліції принципу взаємної відповідальності держави і особи; подоланні правопорушень серед співробітників міліції; забезпечення нової філософії їх діяльності, яка передбачає високий рівень правової культури населення і міліції, вдосконалення форм і методів їх діяльності. Важливою умовою розв'язання цих завдань є реформування системи правоохоронних органів, підвищення рівня правової культури працівників міліції.

У зв'язку з проведенням політичної реформи актуальною стає проблема реформування системи правоохоронних органів з метою створення якісно нової української міліції, діяльність якої відповідала б сучасним світовим стандартам, назрілим потребам часу. Тому правова культура має сприяти втіленню в життя нової філософії діяльності МВС України — міліція на службі у народу. Ця модель потребує насамперед змінити психологію десятків тисяч офіцерів, піднімати на більш високий рівень їх правову культуру.

Європейський вибір нашої держави зобов'язує впроваджувати провідні демократичні стандарти в діяльність правоохоронних органів, підпорядковувати вимогам міжнародного права. Правоохоронні органи повинні дотримуватися тих вимог, що їх пред'являють державам, які прагнуть увійти в коло європейських країн, наблизитись до стандартів європейської демократії.

У **висновках** підсумовуються результати дослідження, їх практична зна-

чимість. Докладні та розгорнуті висновки в кінці кожного підрозділу та розділу дисертації уможливлують зробити лише загальні підсумки, зауваження, рекомендації:

1. Правова культура, як категорія філософії права, характеризує міру пристосованості людини до вимог природного права, визначає правове життя людини взагалі, а також правопорядок у суспільстві, і, в свою чергу, суттєво впливає на здійснення політики реформ, усуває елементи насилля, не передбаченого законом, практику голого адміністрування.

2. В сучасних умовах правова культура розглядається як чинник, що посідає провідне місце у питанні національної безпеки нашої держави як суверенної, незалежної, демократичної. У зв'язку з цим у даному дисертаційному дослідженні правова культура розглядається не тільки як умова існування правової держави, а і як знаряддя її розбудови і вдосконалення.

3. Особливо велике значення у функціонуванні правової культури належить принципу верховенству права, що визначає зміст і функції саме Української держави, як правової, соціальної, стратегію всіх демократичних перетворень і відповідає європейським стандартам.

4. Без високого рівня правової культури населення, урядовців, посадових осіб не можна розв'язати проблему розбудови правової держави. Водночас, кожний крок на шляху демократизації українського суспільства, підвищення правової культури населення означає поступ нашої держави у напрямі розв'язання проблеми захисту прав людини.

5. Провідна роль у здійсненні політичної та правової реформ надається феномену народовладдя, реальному становленню його повноцінних механізмів, що передбачає високий рівень правової культури всього населення, їх активну та компетентну участь у трансформації державної влади. Лише високий рівень правової культури населення спроможний захистити суспільство від екстремізму, радикалізму, політичного популізму та правового нігілізму.

6. Важливою причиною деформації суспільства в перехідний період, що заважає процесу розбудови правової держави є правовий нігілізм, що загрожує національній безпеці та стабільності розвитку суспільства і погрожує негативними наслідками для існування української держави не тільки як демократичної, а й як суверенної та незалежної. Боротьба із правовим нігілізмом у різних формах є водночас боротьба за утвердження високої правової культури, за створення умов для розбудови демократичної, правової, соціальної держави.

7. Правовій культурі надається провідна роль у формуванні нової моделі взаємовідносин громадянина і держави, населення із правоохоронними органами, і завдяки цьому створюється нова правова ідеологія правоохоронної діяльності, що спрямована на підвищення іміджу працівників міліції, на обмеження ролі примусу у їх діяльності та підвищення лояльності у стосунках з населенням, підвищення їх взаємної довіри.

8. В умовах сучасних глобалізаційних процесів, інтенсифікації зв'язків між державами та міжнародними інституціями необхідно якісно новий тип правової культури громадян, що відповідав би новій гуманітарній стратегії розвитку правової держави, але враховував би кращий досвід як європейських держав, так і традиції та культуру власного народу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Стратегічний потенціал правової культури // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — 2002. — № 3. — С. 167-174.
2. Діалектика державного суверенітету в епоху глобалізму // Право України. — 2002. — № 12. — С. 37-42.
3. Демократичні засади розбудови сильної держави // Підприємництво, господарство і право — 2003. — № 3. — С. 71-74.
4. Вплив Кримінального кодексу на формування правової культури // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доп. наук.-теоретич. конф. (Україна, Київ, 25 квітня 2002 р.): У 2 ч. — К., 2002. — II ч. — С. 96-98.

АНОТАЦІЯ

Сербин Р.А. Правова культура — важливий фактор розбудови правової держави. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю — 12.00.12 — філософія права. — Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2003.

На основі авторського визначення правової культури, що ґрунтується на принципах природного права, її людиноцентричного змісту, орієнтованого на загальнолюдські цінності, проаналізовано стан розбудови Української держави в перехідний період її розвитку в умовах подолання кризи і започаткування стабілізаційного стану в суспільстві та у контексті європейського вибору. Особлива увага приділяється питанням правового забезпечення теорії та практики демократичних перетворень, поглиблення політичної та правової реформ, що сприяють розбудові правової, соціальної держави. Доводиться, що правова культура — це засіб та міра гуманізації суспільства, критерій правової оцінки правопорядку, правоохоронної діяльності. Вона є не тільки як умова існування правової держави, але і як знаряддя її розбудови і вдосконалення.

Ключові слова: правова культура, юридична культура, правове виховання, правова держава, культура виборчої демократії, права людини, глобалізація, правова реформа, правоохоронні органи.

АННОТАЦИЯ

Сербин Р.А. Правовая культура как важнейший фактор строительства правового государства. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности — 12.00.12 — философия права. — Национальная академия внутренних дел Украины, Киев, 2003.

Диссертация представляет собой исследование правовой культуры, как составной духовной культуры человечества, которая в условиях переходного периода развития украинского общества выступает определяющим фактором демократизации и стабилизации общества, эффективным инструментом преодоления рецидивов тоталитарно режима, условием обеспечения цивилизованных основ построения Украинского государства как правового социального.

Раскрываются трудности на пути строительства Украинского государства, которое, одной стороны, строится в условиях глобализующегося мира, ликвидации последствий тоталитарной, административно-командной системы, а с другой — в условиях переходного периода, который имеет ряд нерешенных проблем в политической, экономической и социальной жизни.

Именно поэтому современная эпоха требует более совершенных способов и механизмов повышения правовой культуры населения, более высоких стандартов правовоспитательного процесса, который должен обеспечить эффективное решение сложных задач государственного строительства.

В диссертации делается вывод о низком уровне культуры населения, что связано, во-первых, с сохранением отдельных остатков от советского прошлого; во-вторых, с некритическим заимствованием элементов западно-европейской культуры; и в-третьих, с теми негативными приобретениями, которые возникли во времена строительства независимого государства.

В диссертации исследованы отдельные принципы и направления реализации правовой культуры в процессе строительства правового государства, в частности, а) верховенство права, который определяет его демократическое содержание и гуманистическую сущность; б) защита прав человека; в) принцип народовластия; г) реформирование системы правоохранительной деятельности; д) преодоление рецидивов правового нигилизма.

Особое внимание в исследовании уделяется анализу роли правовой культуры в деятельности сотрудников милиции, реформировании системы правоохранительных органов.

Ключевые слова: правовая культура, юридическая культура, правовое воспитание, правовое государство, культура выборной демократии, права человека, глобализация, правовая реформа, правоохранительные органы.

SUMMARY**SERBIN R. Law Culture is the Important Factor of Law-Based State Formation. — Manuscript.**

The dissertation on candidate degree of law science in speciality — 12.00.12 — philosophy of law. — The National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 2003.

The standing of the Ukrainian state formation was analysed on the basis of author's definition of law culture which is founded on the principles of the natural law, its human oriented context aimed on general human values during the transitional period of the development in conditions of destroying the crises and beginning of stability of position in society and European context of choice. The great attention is paid to the problems of legal provision of the theory and practice of democratic changes, intensification of political and law-based reforms which influence on law-based state formation. It is proved that the law culture is the method and measure of humanization of society, criteria of legal appreciation of law and order, law enforcement activities. It acts not only as condition of existing of law-based state, but as an instrument of its formation and improvement.

Key words: law culture, juridical culture, legal education, law-based state, culture of electoral democracy, human rights, globalization, legal reform, law enforcement agencies.